

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО

УДК 347.122:061.234 (477)

В. Я. Бутинський,
асистент

М. М. Ніколова,
студентка

ОСОБЛИВОСТІ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УКРАЇНІ

В статті автори досліджують питання порядку набуття цивільного правового статусу релігійними організаціями в Україні. Особливо, досліджуються проблемні питання нормативно-правового регулювання діяльності релігійних організацій.

Ключові слова: релігійна організація, юридична особа, правоздатність, дієздатність юридичної особи.

В останні роки відбулося переосмислення базових людських цінностей включно з переглядом відносин релігійних організацій і держави. Тому, не випадковим є те, що реалізація права на свободу світогляду і віровизнання є важливим критерієм оцінки демократичності держави, а налагодження цивілізованих відносин з релігійними організаціями відіграє особливу роль в процесі розбудови молодого України. Незважаючи на прийняття Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», багато питань, пов'язаних з діяльністю релігійних організацій, залишилося не визначеними, зокрема належним чином не визначено їх цивільно-правовий статус, порядок та підстави їх створення, реєстрації, здійснення ними основної діяльності та діяльності, яка не відповідає основній меті релігійної організації. Подібна ситуація пояснюється тим, що вищевказаний закон був прийнятий ще в 90 роках минулого століття, а сьогодні існує потреба в суттєвому оновленні законодавства, яке було б погоджене з відповідними міжнародно-правовими стандартами і вимогами міжнародних організацій.

Загалом, релігійні організації є лише окремими організаційно-правовими формами юридичних осіб. Тому сама ця категорія як первинна, базова, має бути належним чином оформлена законодавчо, оскільки для цього недостатньо правки тексту закону з точки зору поліпшення його термінології. Із прийняттям Цивільного кодексу України було введено ряд принципових змін, що поклали основу приведенню

вітчизняного законодавства у відповідність до законодавства розвинених країн щодо правового регулювання юридичних осіб.

Загалом, на теоретичному рівні питання, що стосуються правового регулювання юридичних осіб є доволі дослідженими, проте поза увагою залишилися питання участі релігійних організацій у цивільних правовідносинах. Особливо питання даної тематики висвітлювалися в роботах Бикова О.М., Друзенко Г., Карпунчева. В.П., Кочкадана А., Кривенко Ю.В., Кудояра О.М., Кучеренко І.М., Манжалій Х. та інших. Проте, в цілому, питання надання релігійним організаціям статусу юридичної особи, порядок здійснення своїх повноважень є малодослідженими, що є свідченням наукового інтересу до тематики дослідження.

У будь-якій країні релігійні організації становлять складову частину її суспільства, а створюються вони, як і інші громадські організації, на засадах самоорганізації людей. Як одна з форм об'єднань громадян (людей), релігійні організації є учасниками формування соціально-організованого суспільства – підґрунтя створення цивілізованої держави, яка відповідно до Основного Закону України, піклується про зміцнення громадянської злагоди на землі України. Так, на думку Кудояра О.М., – «інституалізація релігійного життя та функцій релігійних організацій призвела до присутності церкви в найширшому соціальному контексті.

З початку 90-х років практично жодне з важливих суспільно-політичних і національно-

культурних заходів не проходить без опосередкованої чи безпосередньої участі релігійних інституцій [1]. Так, на думку Кочкадан А., – «підвалини засад церковно-державних відносин закладались історією розвитку людського суспільства. При цьому провідним положенням було те, що держава як сила земна не може довго існувати без духовної, моральної сили. Власне суспільна мораль є тим фундаментом (площиною), що має безпосереднє відношення до діяльності церкви, рівно ж складає опору міцності державного правління [2, с. 95].

Тривалий час сутність юридичної особи у радянській цивілістиці з'ясувалася лише стосовно державних юридичних осіб, насамперед підприємств. Основу цього становили потреби повністю одержавленої, планово-централізованої економіки, в якій панував єдиний власник — держава, що на свій розсуд створювала і припиняла діяльність переважної більшості підприємств. Після виокремлення юридичних осіб приватного права в науці цивільного права підвищився науковий інтерес до дослідження релігійних організацій як юридичних осіб у вигляді колективного суб'єкта права. Поняття юридичної особи в теперішній час активно використовується майже всіма галузями права, однак традиційно формувалось в рамках цивільно-правової доктрини, в контексті регулювання майнового обороту і до сих пір не піддавалося теоретичній переробці. Дослідженню нормативної конструкції юридичної особи на сьогоднішній день приділяється недостатньо уваги зі сторони правознавців, хоча окремі її аспекти не залишаються поза увагою вчених [3, с. 8].

Загалом, можна констатувати, що питання ухвалення нової редакції Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» вже давно визріло, оскільки Україна має відповідні міжнародні зобов'язання перед Парламентською Асамблеєю Ради Європи, та й європейський вектор розвитку Української держави потребує від неї подальшого продовження та поглиблення демократичних перетворень в усіх сферах суспільного життя і в галузі свободи світогляду та віросповідання, зокрема, державно-церковних відносин та їх належного оформлення у національному законодавстві. Тому можна висловити сподівання, що процеси з удосконалення чинного законодавства в цій галузі призведуть до його відповідності не лише до вимог Ради Європи, але й відповідно до вимог часу і позитивно позначаться на подальшому розвитку

українського суспільства, релігійних спільнот і всьому спектрі державно-церковних (релігійних) відносин.

Закон СРСР від 1 жовтня 1990 року «Про свободу совісті і релігійні організації», вперше затвердив за окремими приходами і церковними установами право юридичної особи. У релігійних організацій з'явилося право набувати на праві власності нерухомість, захищати свої інтереси в судовому порядку, релігійні організації могли тепер брати участь в суспільному житті і користуватися засобами масової інформації. Вони отримали статус юридичної особи; право власності, право відкривати різноманітні пункти, школи, центри релігійної просвіти населення, у тому числі дітей; право засновувати підприємства з виготовлення релігійної символіки й видання літератури, благодійницькі установи, утримувати місця паломництва; імпортувати та експортувати предмети культу; брати участь у громадському житті, нарівні з громадськими організаціями користуватися не лише власними, а й державними засобами масової інформації. Проте, в цілому цивільно-правовий статус релігійних установ визначений не був.

Згідно зі ст.91 ЦК юридична особа здатна мати такі ж цивільні права та обов'язки, як і фізична особа, крім тих, що за своєю природою можуть належати лише людині.

Таким чином, на зміну спеціальній правоздатності юридичної особи, яка передбачалася радянським цивільним законодавством, з'явився принцип універсальної правоздатності, що є відображенням сучасної тенденції розвитку концепції цивільного права України як права приватного [4, с. 184].

Слід зазначити, що правоздатність юридичної особи розширилася не тільки за рахунок надання їй ознак універсальності, а й завдяки зміні підходу до вирішення питання стосовно того, які права може мати така особа. Якщо раніше традиційно наголошувалося на майнових правах юридичної особи, то тепер нарівні з ними у ЦК закріплені також її особисті немайнові права.

Зокрема ст. 94 ЦК встановлює, що юридична особа має право на недоторканність її ділової репутації, на таємницю кореспонденції, на Інформацію та інші особисті немайнові права, які можуть їй належати. При цьому особисті немайнові права юридичної особи захищаються на загальних засадах відповідно до гл.3 ЦК. Відповідно до роз'яснень Пленуму Верховного Суду України, даних у постанові «Про застосу-

вання судами законодавства, що регулює захист честі, гідності і ділової репутації громадян та організацій» у випадках поширення відомостей, що принижують репутацію організації, остання, якщо вона є юридичною особою, має право звернутися до суду з вимогами про їх спростування, незалежно від того, якою особою (фізичною чи юридичною) поширено ці відомості (п.5). Так, – на думку Примака В. Д., – надання організації статусу юридичної особи зумовлює необхідність установа такого правового режиму, за якого нововиниклий суб'єкт права був би юридично і фактично здатним набувати та виконувати обов'язки з відшкодування шкоди, завдані іншим учасником цивільних відносин [5, с. 221].

Отже, враховуючи наявні напрацювання в даній темі можна виокремити, що релігійним організаціям як юридичним особам приватного права притаманні наступні ознаки як:

- наявність відокремленого майна. Одним з видів майна, яке знаходиться у власності релігійних організацій є гроші. Вони використовуються на різноманітні цілі, які пов'язані з задоволенням релігійних потреб, джерела формування грошових засобів релігійних організацій різноманітні. Серед них можна виокремити наступні: добровільні пожертвування громадян, організацій; прибуток, який отримують релігійні організації в результаті проведення обрядів, реалізації предметів релігійного призначення, релігійної літератури; прибуток, який отримують в результаті діяльності різноманітних підприємств, заснованих релігійними організаціями, а також прибуток від видавничої діяльності; банківські кредити, страхове відшкодування;

– самостійна майнова відповідальність. Згідно цієї ознаки, засновник (учасник) чи власник майна юридичної особи не відповідає по його зобов'язаннями, а юридична особа не відповідає по зобов'язанням перших. Як юридичні особи релігійні організації користуються правами і несуть обов'язки у відповідності з чинним законодавством і своїм статутом. Так, релігійна організація несе самостійну майнову відповідальність, по своїм зобов'язанням всім майном, яке належить їй на праві власності. Засновники релігійних організацій або власники їх майна не відповідають по її зобов'язанням, а останні не відповідають по зобов'язанням власників або засновників, за винятком випадків передбачених статутами (положеннями) релігійних організацій.

Ознака самостійної майнової відповідальності тісно пов'язана з ознакою майнової відокремленості юридичної особи. Самостійна майнова відповідальність є тією важливою ознакою, наявність чи відсутність якої в певній організації є показником наявності чи відсутності її майнової відокремленості. Майнова відокремленість юридичної особи полягає у відокремленості від засновника юридичної особи, по-друге, у відокремленості від майна інших осіб. Наявність відокремленого майна є необхідною передумовою самостійної майнової відповідальності юридичної особи за зобов'язаннями, в які вона вступає. Самостійна майнова відповідальність означає, що кожна юридична особа за своїми зобов'язаннями відповідає закріпленням за нею майном, на яке, відповідно до закону, може бути звернено стягнення [6].

Так, на думку Лавриновича О. В. «дієздатність юридичної особи відповідно до статті 92 Цивільного кодексу полягає в тому, що юридична особа може набувати цивільних прав та обов'язків, здійснювати їх через свої органи, які діють відповідно до установчих документів та закону. Склад і перелік органів юридичної особи, порядок їх утворення, компетенція визначаються для різних видів юридичних осіб і регулюються Цивільним кодексом, відповідними законами про цих юридичних осіб та засновницькими документами юридичної особи. Саме органи юридичної особи формують і виражають її волю, їхніми діями юридична особа здобуває цивільні права і бере цивільні обов'язки [7].

Організація, якщо вона є юридичною особою, діє в цивільних правовідносинах від свого імені, а не від імені засновників, держави, вищестоящої організації до складу якої вона входить. Найменування юридичної особи є одним із засобів її індивідуалізації, що дозволяє відрізнити одну від одної. Релігійні організації виступають в цивільному обігу від свого імені, самостійно набувають цивільні права та обов'язки.

Однією із найважливіших ознак, з допомогою яких можна індивідуалізувати організацію як суб'єкта права, є його найменування. Найменування юридичних осіб вказується в її установчих документах і вноситься до єдиного державного реєстру. Юридична особа не може існувати поза організаційною формою, та юридичної особи не існує без назви – їй просто відмовлять у реєстрації [8].

Для реалізації правосуб'єктності юридичної особи важливе значення має її місцезнаходження (зокрема при вирішенні питань, пов'язаних з виконанням зобов'язань, у яких вона бере участь, визначенням підсудності спорів тощо). У ЦК України зазначається, що місцезнаходження юридичної особи визначається місцем її державної реєстрації, якщо інше не встановлено законом. Місцезнаходження юридичної особи вказується в її установчих документах (ст. 93 ЦК). Релігійні організації, як непідприємницькі, не є професійними учасниками цивільного обігу. Їх виступ у ролі самостійних юридичних осіб обумовлений необхідністю матеріального забезпечення основної діяльності, не пов'язаної з участю у майнових відносинах.

В Україні активно обговорюються питання необхідності прийняття нової редакції Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» та Проекту концепції державно-конфесійних відносин в Україні. Так, на думку Кочкадана А. «профільний Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» був прийнятий Верховною Радою УРСР 23 квітня 1991 р. і хоча в нього вносили зміни та доповнення, проте загалом цей законодавчий акт можна вважати досить стабільним для загалом динамічного правового поля України. Та після вступу України до Ради Європи і прийняття Конституції України й нового Цивільного кодексу низка принципів положень закону застаріла.

Метою прийняття нової редакції Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» є прагнення визначити відповідні засади взаємодії держави і релігійних об'єднань, порядку створення і функціонування релігійних організацій. Сьогодні існує потреба створення такого законодавства, яке б ідеологічно базувалося на партнерських взаємовідносинах держави і церкви (релігійних організацій) (партнерської моделі державно-конфесійних відносин), за яких держава, церква та суспільство розглядають партнерські взаємовідносини, співробітництво між собою як дієвий засіб забезпечення свободи світогляду та віросповідання людини, подолання упередженості, виявів релігійної нетолерантності, міжконфесійних незгод, недовіри між конфесіями, між державою і церквою, церквою і суспільством. Проте, в силу міжконфесійної неузгодженості між різними релігійними організаціями прийняття подібного закону відкладається. Проте, наукові та практичні дискусії на рівні органів виконавчої влади, теологів, інших представників філософських наук триває.

Так, наприклад, на Всеукраїнській Раді Церков і релігійних організацій у зверненні до президента України Віктора Януковича 21 березня 2012 року були озвучені наступні проблеми, які потребують нормативно-правового регулювання, а саме шляхом ухвалення комплексу змін до чинного законодавства України, так як існує потреба

– Зберегти особливості набуття та припинення статусу юридичної особи для релігійних організацій відповідно до чинного Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» і законодавства про державну реєстрацію юридичних осіб.

– Прирівняти тарифи на природний газ, електроенергію, гаряче та холодне водопостачання для релігійних організацій до найнижчого рівня диференційованих цін, які затверджені для населення, та без застосування обмежень по обсягу споживання цих послуг.

– Покращити процедуру надання зареєстрованим релігійним організаціями неприбуткового статусу, зокрема шляхом автоматичного внесення їх податковими органами до Реєстру неприбуткових установ та організацій, а також визначення чітких підстав для ухвалення рішення про вилучення релігійної організації з цього Реєстру.

Утворити при Державній податковій службі України консультативно-дорадчий орган по співпраці з Церквами і релігійними організаціями задля підготовки пропозицій щодо вдосконалення законодавства та правозастосовчої практики, пов'язаної з оподаткуванням віруючих та діяльністю релігійних організацій [9].

Зазначене вище дозволяє зробити висновок, що релігійні організації належать до юридичних осіб приватного права, оскільки: по-перше, правове становище цих організацій регулюється Законом «Про свободу совісті та релігійні організації», по-друге, більшість з видів даних організацій створюється за ініціативою приватних осіб, ст. 8, ч 2 ст. 10 Закону, по-третє, реєстрація цих організацій здійснюється у нормативно-явочному порядку, що відповідає чинному законодавству. Сучасний стан законодавства, що регулює діяльність релігійних організацій є далеким від міжнародно-правових стандартів у сфері релігійної діяльності. По-перше, законодавство України в зазначеній сфері базується на законі «Про свободу совісті та релігійні організації», який не відповідає ні сучасним економічним, ні соціальним, ні юридичним реаліям, так як був прийнятий ще у 1990 році, коли лише формувалося законодавство постсоціалістичних країн. Тому необхідно в найкоротші

строки узгодити позиції зацікавлених сторін та прийняти таке законодавство, яке б відповідало міжнародно-правовим стандартам та сучасним економічним та соціальним. Існує потреба міжконфесійного погодження змісту майбутнього Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» та Проекту концепції державно-конфесійних відносин в Україні, адже як стверджує Кочкадан А.,- питання ухвалення нової редакції Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» вже давно визріло, оскільки Україна має відповідні міжнародні зобов'язання перед Парламентською Асамблеєю Ради Європи, та й європейський вектор розвитку Української держави потребує від неї подальшого продовження та поглиблення демократичних перетворень в усіх сферах суспільного життя і в галузі свободи світогляду та віросповідання, зокрема, державно-церковних відносин та їх належного оформлення у національному законодавстві.

Література

1. Кудояр О.М. Специфічні питання релігійної ситуації в Україні: проблеми сьогодення/ О.М. Кудояр [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://www.iai.donetsk.ua/_u/iai/dtp/CONF/11/articles/sec3/s3a3.html.
2. Кочкадан А. Загальні засади взаємодії держави і релігійних об'єднань в Україні: новелізація правового регулювання/ А. Кочкадан// Вісник Львівського ун-ту. – 2009. – Вип. 49. – С. 95–100.
3. Красавчиков О.А. Гражданская правосубъектность как правовая форма / Правовые проблемы гражданской правосубъектности. Межвузовский сборник научных трудов. Вып. 62 / Отв. ред. проф. О.А.Красавчиков, Свердловск: УрГУ, 1978.- С.5-26.
4. Мезрин Б.Н. Место гражданской правосубъектности в механизме правового регулирования / Б.Н. Мезрин/Антология уральской цивили-

листки. 1925-1989: Сборник статей.- М.: «Статут», 2001- С.183-190.

5. Примак В. Д. Цивільно-правова відповідальність юридичних осіб: Монографія/ В.Д. Примак. – К.: ЮрінкомІнтер, 2007. – 432с.

6. Класифікація організаційно-правових форм господарювання: затверджена наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 28.05.2004 р. №97 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.kalamit.info.

7. Лавринович О. М. Зміни в законодавстві щодо організаційно-правових форм юридичних осіб/ О.М. Лавринович [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua>.

8. Господарський кодекс України: станом на 16.01.2003 № 436-IV // Відомості Верховної Ради. – 2012. – № 7. – ст. 53.

9. Перелік актуальних питань державно-конфесійних відносин в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vrciro.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=168&Itemid=31.

10. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України / За ред. В. М. Коссака. — К.: Істина, 2004. — 976 с.

11. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23.04.1991 № 987-XII // Відомості Верховної Ради. – 2009. – № 23. – ст. 282.

12. Кузнєцова Н. Проблеми гармонізації та уніфікації сучасного приватного права / Н. Кузнєцова // Право України. – 2012. – № 1-2. – С.139-154.

13. Пристанський І.О. Поняття та ознаки церковного правопорушення (злочину) в канонічному праві православної церкви / І. О. Пристанський // Збірник наукових праць Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право». – 2012. – №1(22). – С. 136.

В.Я. Бутинский, М.М. Николова

Особенности гражданско-правового статуса религиозных организаций в Украине

В статье авторы исследуют вопросы порядка приобретения гражданского правового статуса религиозными организациями в Украине. Отдельно исследуются проблемные вопросы нормативно-правового регулирования деятельности религиозных организаций.

V.Ya. Butinsky, M.M. Nikolova

Features of civil legal status of religious organizations in Ukraine

In this article an authors examine the question of civil procedure for acquiring legal status of religious organizations in Ukraine. Separately, explored problematic issues of legal regulation of religious organizations.